

140
2
317

काशीचरितकारिकादिपद्यः ।

Kashrichit parishdkaran kattipaya

श्रीरामचंद्राय नमः॥ शुभानंदोऽसंविद्यत्र आनंदस्य वा आनंदो देवो शुभं तं नामदुरवासं भिनं तं तत्र दुरवासमानाधिकरणत्वं॥
 एवं च चिंतासंतापलेपो दूवृत्तिमुखराशोषदोषातिहृन्मियेनेनाशोषदोषरहितस्य प्रतिपादेन तन्मध्ये दुरवासमानाधिकर
 णत्वं स्यात्प्रविष्टे नैपो ननु त्वमिति चेत्॥ अत्रोच्यते॥ आनंदस्य आनंदो देवो शुभं तं नामदुरवासं भिनं तं तन्मध्ये नोक्तानुप
 पत्तिः स्यात्किं नाम संततस्य तिर्यकरहितत्वं तत्र परमात्मानं देस्ते वि॥ एवं च चिंतासंतापलेपो दूवृत्तिमुखराशोषदो
 षातिहृन्मियेनेन नैपो ननु त्वमिति ध्येयं॥ ६५॥ ११॥ अविद्यापटलपिहितनयने रियत्वा विद्यायाः जीवाश्रितत्वे
 न नयनपटलत्वासंभवादिति चेत्॥ अत्र समाधानं॥ अविद्यापटलमिव विद्यापटले अविद्यापटलेन पिहितं आच्छिन्नं
 नयनं मनः येषां ते अविद्यापटलपिहितनयनाः॥ न च विद्यायाः जीवावरणत्वेन मनः पटलत्वासंभवादिति चेत्॥ अवि
 द्यायाः त्रिगुणसंकेतेन मनसोऽपि त्रिगुणसंकेतेन अविद्यापटलपिहितत्वं संभवादिति॥ ६५॥ अथ वा अविद्याप
 टलपिहितनयना इव अविद्यापटलपिहितनयनाः॥ अत्र नयनपटलस्य प्रसिद्धकक्षुः परत्वं च॥ स्वायत्त
 न्यायाति॥ क्रमस्तु यथापटलपिहितं नयनं यैवमविद्यापिहितं मन इति सादृश्यज्ञापनप्रयोजनः॥ ६५॥ १२॥ ॥ ६५॥

विवादपदसदसद्विलक्षणज्ञानवाच्यत्वात् । यदेवं तदेवं यथाशुक्तिरजतमयनुमानं विश्वस्य सदसद्विलक्षणत्वमानं ॥ तद्वृत्तान्तेहानास्ति किंच
 नेति श्रुतिः तत्रैव पर्यवस्यतीति । नन्वेतसदसद्विलक्षणभावभाववाचिनो किंच विद्यमाना विद्यमानवाचिनो न तावदाद्यः । सतो भावासकस्य वि
 श्वस्यासतोऽभावा द्वेलक्ष्यण्यस्यापि भावाभावभेदवादि रस्मा भिरंगीकृतत्वेन तसा धने सिद्धसाधनता ॥ भावे भावे वेलक्ष्यण्यस्यापि भावे
 भावे वेलक्ष्यण्यस्यापि साध्यतया विवक्षितमिति चेत् ॥ भावे भावांतरे वेलक्ष्यण्यस्यापि भावे भेदवादिना भिस्माकं सिद्धत्वेन अपावे अपावांतरे वेल
 क्ष्यण्यस्यापि भावे भेदवादिना भिस्माकं सिद्धत्वेन सिद्धसाधनत्वात् ॥ ननु सदसद्विलक्षणत्वनाम ॥ भावत्वानधिकरणत्वं मभावत्वानधिकरण
 त्वं च साध्यतया विवक्षितमिति चेत् ॥ सतो भावासकप्रपंचस्य सतो भावे वेलक्ष्यण्यंगीकारेण भावत्वानधिकरणत्वं मपि स्वयं वर्तत एव ॥
 अपावासकविश्वस्यापि अपावांतरे वेलक्ष्यण्यंगीकारेण अपावत्वानधिकरणस्यापि स्वयं सत्त्वेन तसा धने सिद्धसाधनता निस्तारा
 त् ॥ सदसद्विलक्षणत्वनाम ॥ भावत्वविशिष्टभावत्वानधिकरणत्वं साध्यतया विवक्षितमिति चेत् ॥ भावाभावभेदवादिभिरस्मा भि
 भावे भावत्वं अपावे अपावत्वमित्यंगीकारेण भावत्वविशिष्टभावत्वस्याकुत्राप्यने कतत्त्वं तदनधिकरणत्वं साधने सिद्धसाध
 नतानिस्तारात् ॥

॥ तुलसीजननपुवंगसंवत्सराधिकभावणशुद्धनवमीदिवा १९ विष्णुगवानक्षत्रजन्मनामतीमि ॥

१ शब्दास्तावच्चतुर्विधाः तत्र प्रसिद्धा अन्यत्र प्रसिद्धा उभयत्र प्रसिद्धा अन्यत्रैव प्रसिद्धा इति तत्र प्रसिद्धानां शब्दानां स्फुटत्वात् न समन्वयः कृतः अ
 वशिष्टः नाम लिंगात्मकभेदेन द्विविधाः ॥ अन्यत्र प्रसिद्धनामात्मकानां शब्दानां प्रथमे पादे समन्वयः अन्यत्र प्रसिद्धलिंगात्मकानां शब्दानां द्वि
 तीये पादे समन्वयः उभयत्र प्रसिद्धनामात्मकानां शब्दानां तृतीये पादे समन्वयः अन्यत्रैव प्रसिद्धनामात्मकानां शब्दानां चतुर्थे पादे
 समन्वयः क्रियत इत्युक्तं न चिदंशुद्रादिशब्दानां मन्त्रैव प्रसिद्धत्वेन तेषां विष्णोसमन्वयस्य प्रथमे पादे एव कृतत्वात् चतुर्थे एव तृतीये पादे प्रति
 न च इदंशुद्रादिशब्दानां मन्त्रैव प्रसिद्धताभाव इति वाच्यं ॥ इदंशुद्रादिशब्दानां मन्त्रैव प्रसिद्धत्वात् न गीकारे तृतीये पादे स्ववैयर्थ्यापत्तेः ॥ अन्यत्रैव अ
 न्यत्रापीयतः प्रकारांतराभावादिति चेन्न ॥ लोकप्रसिद्धा अन्यत्र कूटं त्वमन्त्रप्रसिद्धत्वं क्रतिलिङ्गादिभिर्न्यत्रैव प्रसिद्धानामप्युक्तादिशब्दानां मन्त्र
 यैव प्रसिद्धत्वमिह रीकारेणैतत्पादवैयर्थ्यानि वकाशादिसत्त्वं ॥ ६४ ॥ ॥ ६५ ॥ यस्य निर्वृत्तेन करेण न युद्धान् जन्यते तत्तद्विषयः ॥ यस्य
 निर्वृत्तेन स्वटसे निर्वृत्तेन करेण न चक्षुषा घटज्ञाने जन्यते इति तत्तद्विषयः ॥ चक्षुर्विषयः ॥ ननु रूपादिज्ञाने जा
 काशास्य विषयत्वात्पत्तिः ॥ रूपादिज्ञाने जनकस्य चक्षुषः आकाशादिनापि संनिकर्षस्य सत्त्वात् ॥ किं च सोऽयं घट इत्याकारकः
 युभिज्ञायाः तत्तत्संनिकर्षकरेण जन्यया ॥ चक्षुर्विषयतानस्यात् ॥ तद्देवतकालरूपतत्तायाः ॥ चक्षुषः संनिकर्षयोगात् ॥ अ
 पि च वाक्यस्य वाक्यार्थस्य च संनिकर्षसंभवेन वाक्यजन्यज्ञानस्य वाक्यार्थो विषयो न स्यात् ॥ किं च वाक्यसंनिकर्षस्या
 काशेऽपि सत्त्वात् वाक्यार्थज्ञाने आकाशादेर्विषयत्वापत्तिः ॥ आसत्संनिकर्षालिङ्गाज्ञानाज्जायमानं लिङ्गज्ञानं आसत्विषयं
 स्यादिति चेदत्रोच्यते ॥ ६५ ॥ संनिकर्षस्यापि कारणात्तया विविक्षितत्वेन उक्तं दोषानवकाशात् ॥ तथा हि ॥ यदुक्तं रूपादि

दिज्ञाने आकाशादेर्विषयतापत्तिरित्यन्यक्षराकाशासंनिकर्षस्य रूपादिज्ञानाकारणतया रूपादिज्ञाने आकाशास्य विषयता
संभवात् ॥ यच्चोक्तं वाक्यार्थज्ञाने आकाशास्य विषयतापत्तिरिति तदपि न ॥ वाक्यकारणसंनिकर्षस्य वाक्यार्थज्ञानाकारणतया
यदभिहितं लिङ्गिज्ञानस्यास्य विषयत्वस्यादिति तत्तुच्छं ॥ लिङ्गज्ञानासंनिकर्षस्यालिङ्गिज्ञानकारणत्वात् संभवात् ॥ यद
भिहितं प्रसभिज्ञायां तत्तद्विनिवक्षुरादेः संनिकर्षसंभवेन प्रसभिज्ञायां श्रुतिविषयतां स्यादिति ॥ तदपि न ॥ तदनुभवेन
नितसंस्कारसद्वृत्तेर्न द्रियेण प्रसभिज्ञा जायत इति संस्कारस्यैव संनिकर्षसंभवात् ॥ तद्व्याप्तलिङ्गि विषयेण लि
ङ्गज्ञानेन लिङ्गिज्ञानमुपपद्यते ॥ संसर्गधर्मकपदार्थवाचिपदसमुदायरूपवक्तव्यविषयज्ञानेन वाक्यार्थज्ञानं जन्यते ॥ तद्व्या
प्तलिङ्गि विषयेण लिङ्गज्ञानेन लिङ्गिज्ञानमुपपद्यते ॥ ननु तत्त्वस्युपगतं संनिकर्षं संयोगादिरूपं किंतु प्रयासत्तिमात्रं ॥
एवं सति रूपप्रतीतिरास्य विषयः प्रसज्येत ॥ तत्रासमनसंयोगस्य ज्ञानकारणत्वादिति चेन्न ॥ असाधारणकारणत्वस्य
विवक्षितत्वेन आसमनसंयोगस्य ज्ञानमात्रं प्रतिकारणत्वेन साधारणकारणत्वात् ॥ ननु तथापि मनसंनिकर्षेन च
क्षुषा जायमानं रूपं दिज्ञानमनोविषयमापद्येतिति चेन्न ॥ संनिकर्षस्याप्यसाधारणकारणतया विविक्षितत्वेन च
क्षुर्मनसंयोगस्य ज्ञानमात्रसाधारणतया असाधारणकारणत्वात् संभवात् ॥ एवं मन्येपि क्षुद्रोपद्रवाणां परिहर्तुं शक्य
त्वेन सुखं विषयलक्षणमिति ॥

लिंगासकानां रादानां विष्णोः प्रवृत्तिं दर्शयतीत्यत्र लिंगं असाधारणधर्मः आसेवासाप्रवृत्तिनिमित्तं येषां ते लिंगासकाः । अथवा स्वरूपा
यो विष्णोः रादः । तथा चासाधारणधर्मप्रवृत्तिनिमित्तकानामित्यर्थः । ननु तीतषां देसमन्वियै रूतानामपि नामासकानां रादानां यौगिक
त्वेन तेषामपि असाधारणधर्मप्रवृत्तिनिमित्तकत्वेन पादभेदो न स्यादिति चेन्न । तेषां तूदेवेन असाधारणधर्मप्रवृत्तिनिमित्तकत्वात्
वेन पादभेदसंभवात् । न चेवं सति देवदत्तादिपदेवत्सांकेतिके त्वेन न सर्वराष्ट्रसमन्वयजनितगुणलाभो न स्यादिति चेन्न । तत्तत्प्रकरण
गतगुणलाभसंभवात् । न चेवं सति लक्षणाया सर्वराष्ट्रसमन्वयौगीकारेऽपि प्रकरणगतगुणलाभसंभवेन सर्वरादानां विष्णोः क्वचन रसंगी
कारोऽव्यर्थ इति चेत् । अत्रोच्यते । सर्वपिरादाः हरेर्योगि इत्येतत्संज्ञायाः पिचापाततः प्रतीत्यनुरोधेन केषां चिच्छदानां यौगिकत्वमात्रि
यल्लिंगासकत्वोक्तिः संभवेन पादभेदो युज्यत इति दिक् ॥ ५२ ॥ ११ ॥ ननु सर्वत्र प्रसिद्धोपदेशादित्यत्र एतमेव ब्रूवामह कश्चिमीमांसत एत
मयविधयेनः एतमाहाते तच्छ्रद्धाः एतमस्यामितदिव्ये तन्क्षेत्रे चैतच्चद्रमस्ये तं औषधं चित्तं वेन स्यतीषु सर्वेषु एतमेव ब्रूते सा
चक्षत इति सर्वगतत्वमुच्यते तच्च सर्वगतत्वं अदृश्यत्वादिगुणको धर्मोक्तेरित्यत्रादृश्यत्वाधिकरणे यत्तदेदं यमग्राह्यमगोत्रमवर्ण
मचक्षुःश्रोत्रं तदपाणिपादं नियं विष्णुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं यद्रूपं न परिपश्यंति धीरा इति सर्वगतत्वमुच्यत इति अधिकरणभेदो न
स्यादिति चेन्न । न अदृश्यत्वाधिकरणे सर्वगतत्वमात्रं मुच्यते अत्र तु तत्तच्छक्तिप्रबोधकत्वेन सर्वगतत्वमुच्यत इति अधिकरण

मन्वया

भेदोभावश्यकः ॥५॥ ननु ॥ कर्मकर्तृव्यपदेशाच्चेत्यत्र कर्तृकर्मभावस्य भेद व्याप्तमुक्तं न चेत् संभवति ॥ नियमिकातो वनव्याप्तिर्नि
 श्रेतुमत्राव्यक्तात् इति चेन्न ॥ क्रियाश्रयत्वं कर्तृत्वं । स्वान्यसमवेत क्रियाजन्यफलाश्रयत्वं कर्मत्वं । अत्र क्रियाजन्यफलाश्रयत्वं
 त्रस्यैवलक्षणं तदेव दत्त क्रियाजन्य उत्तरदेशे संयोगरूपफलाश्रयत्वस्य ग्रामदेवदत्तेऽपि सत्वात् तदेव दत्तो ग्रामंगच्छतीति वक्तु
 म्येदेव दत्तं ग्रामंगच्छतीति प्रयोगापत्तेः । अतो स्वान्यसमवेत इति । तथा च लक्षण विरोधात् कर्मकर्तृभेदसंभवात् । ननु देवदत्तः
 कौशा व्यापाटली पुत्रंगच्छतीत्यत्र कौशा व्यापाटली देवदत्तसमवेत गति क्रियाफलशालित्वेन कर्मत्वापत्ता कौशा व्यापाटली पुत्रं
 गच्छतीति वक्तु म्येदेव दत्तः कौशा व्यापाटली पुत्रंगच्छतीति प्रयोगापत्तेः । किंच घटं जानातीत्यादौ वर्तमाने पिघटोदोनज्ञानादिजन्य
 फलमुपलभ्यते । तथा हि ज्ञानजन्यं फलं हि ज्ञाततावा । उद्भवा । सस्कारादिकं वा । व्यवहारो वा । उपादानत्वं वा । नाद्यः । तस्य निर्व
 तुमत्राव्यक्तात् । न द्वितीयः । ज्ञानजनकत्वा संभवात् । नापि तृतीयः । तस्य सिन्धेव संभवात् । न चतुर्थः । व्यवहरणादिषु
 व्यवहारस्य कर्तृनिष्ठात् । न पंचमः । उपेक्षणीयादिष्वभावात् । अतो क्रियास्वातंत्र्यं कर्तृत्वं । तद्विषयत्वं कर्मत्वं भिद्येवं वक्तु
 म्येन चानयोर्विरोधमस्ति । किंच कात्रयपात्राभ्युत्पत्तेः कात्रयपात्राभ्युत्पत्तेरुपादिषु करणाधिकरेण त्रैयोरिकं त्रसमावेदशादत्रा
 नात् । कर्मकर्तृरप्येकत्र समावेदो विरोधाभावात् । ननु दृश्यते तावत् कर्मकर्तृभेदः । न च त्रयभिचरिदृश्यत इति चेन्न ॥

दर्शनमात्रस्यैवाप्यनिश्चायकत्वात् । नचात्रव्यभिचारादर्शनमपि । मामहंजानामीत्यादास्वयमेवमुच्यतेकस्योदोव्यभि
चारदर्शनात् । तथाचकथं कर्तृकर्मभावोभेदव्याप्तइति चेत् । अत्रोच्यते । अस्मिन्वैकल्यां क्रियायां कर्मकर्तृभेदेऽसौसर्गिकीव्याप्तिः ।
नतु धर्मस्याग्निनेवस्वामाधिकी । यथानहोस्यासर्वाभूतानीत्यादिना भूतहिंसावनिषिद्धत्वात्सयामपि व्याप्तौ अग्नीषोमीयपशुमाल
भंत्यादिनाग्निषोमीयपशुहिंसायाः कर्तव्यत्वात्साधकैर्न विधिनापेक्ष्यते । नन्वेवं सति श्रोत्रेणियं प्रमेयत्वादित्यादिनाऽन्यत्वात्साधन
संभवोत् । नचाकाशादोऽन्यत्वात्सावाव्यभिचारइतिवाच्यं । प्रमेयत्वस्यान्यत्वेनास्यैवोसर्गिकीव्याप्तिः । अपवादोऽनतु आकाशादोऽनि
त्यत्वात्साधकत्वात् । अपवादाभावेतु शब्दादावनित्यत्वात्साधकत्वात् । असुवचत्वादि ति चेत् । सामान्यविषयप्रमाणेनार्थे प्रतीते सति विशेषवि
षयप्रमाणेनापवादोऽयुज्यते । यथावानहोस्यासर्वाभूतानि इत्यादिना सामान्यविषयकप्रमाणेन प्राप्तं भूतहिंसात्वस्य निषिद्धताभि
धायिका विधिः । अग्नीषोमीयपशुमालभंतइत्यादिनाग्निषोमीयहिंसायाऽनिषिद्धताभावप्रतिपादकेन विशेषविषयकप्रमाणेनाप
वादः । तथा प्रमेयत्वादनित्यत्वापेक्षेनापि प्रमाणेन प्राप्त्यभावात्तदुक्तं कर्तृकर्मभावस्य उत्तर्गतोभेदव्याप्तमिति सिद्धं ॥६॥ ॥

अन्ताचराचरणहारादियेतस्मिन्धिकरणेसर्वसंहाररूपक्रियात्मकलिंगप्रतिपाद्यते। गुहाप्रविष्टावासानोहितदृष्टीनादियेतस्मिन्
 अधिकरणेपिप्रवेशानरूपक्रियात्मकलिंगसमन्वयस्य य एकतवातुअत्राधिकरणेसंहाररूपक्रियात्मकलिंगस्य विष्णोसमन्वयस्य
 कृतत्वेनसर्वेषांक्रियात्मकलिंगानांसमन्वयस्यकृतत्वेनपुनराधिकरणान्तरस्यवेद्यार्थमितिचेत्। अत्रोच्यते। अन्ताचराचरणहारादि
 यत्रअन्तेकृत्तमन्त्रं ब्रह्मणियुक्तं प्रकृत्यर्थस्यसंहर्तृत्वस्यप्रत्ययार्थस्यचकृतस्यचतस्मिन्संभवात्। चतुर्पिबन्तोसुकृतस्यलोकेगुहाप्र
 विष्टोपरमेपराधेइत्यत्राक्तकर्मफलसोक्तत्वंप्रत्ययार्थद्वित्वंचब्रह्मणिनिपपद्यते। कर्मबंधविधुरत्वात्निर्सेदताञ्जो। अधिकांशकाया
 पूर्वपक्षेप्राप्तेगुहाप्रविष्टावासानोहितदृष्टीनादियधिकरणान्तरस्यप्रवृत्तिरिति। नव्यार्थतदांकावकाशः॥५९॥ ॥५९॥ ॥
 अन्तरुपपत्तेरियत्रांतस्थितिरूपभावसहितरमणरूपक्रियात्मकलिंगप्रतिपाद्यते। अंतर्गुह्यधिकदेवादिषुतत्त्वमव्यपदेशादियत्र
 अंतस्थितिसहितनियमनरूपक्रियात्मकलिंगप्रतिपादनेन अन्तरुपपत्तेरियस्मिन्धिकरणेभावसहितरमणरूपक्रियात्मकलि
 ङासमन्वयादेवसर्वभावसहितरमणरूपक्रियात्मकलिंगस्यविष्णोसमन्वयसंभवेनअंतर्गुह्यधिकरणस्यवेद्यार्थमिति। अ
 न्यथाशास्त्रापयवसानप्रसंगइतिचेन्न॥

श्रीनृसिंहाय नमः॥ अमेदान्वयबुद्धिवाच्यं प्रतिस्वसमानविभक्तिकृतं त्रयं स्वसमानविभक्तिकृतं च स्वप्रकृतिकविभक्तिसजातीयविभ
 क्तिकृतं तथा च नीलोद्यतइत्यत्र स्वघटपदं स्वप्रकृतिकाया विभक्तिः घटपदोत्तरवर्तिनी प्रथमा विभक्तिः तत्सजातीयाया विभक्तिः
 नीलोद्यतोत्तरवर्तिनी प्रथमा विभक्तिः ४ तत्कृतस्य नीलोद्यदे विद्यमानत्वात् नीलोद्यतइत्याकारकवाक्या नीलोद्यतवाच्यं न प्रकारता
 निरूपितं अमेदसंबंधावच्छिन्नघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताया लिङ्गाद्वाधो जायते ॥ न चैवं सति नीलोद्यतइत्यत्र स्वघटपदं स्वप्रक
 तिकाया विभक्तिः ४ घटपदोत्तरवर्तिनी प्रथमा विभक्तिः ४ विभक्तिः सैन तत्सजातीयाया विभक्तिः ४ नीलोद्यतोत्तरवर्तिनी षष्ठी विभक्तिः ४
 तत्कृतस्य नीलोद्यदे विद्यमानत्वात् नीलोद्यतइत्याकारकवाक्या नीलोद्यतवाच्यं न प्रकारता निरूपितं अमेदसंसर्गावच्छिन्नघटत्वावच्छि
 न्नविशेष्यताया लिङ्गाद्वाधो जायते रिति च न ॥ स्वप्रकृतिकविभक्तिरुत्तिविभक्तिविभाजकोपाधिधर्मावच्छिन्नविभक्तिप्रकृतित्वस्य
 तंत्रांगीकारेण नीलोद्यतइत्यत्र स्वघटपदं स्वप्रकृतिकाया विभक्तिः ४ घटपदोत्तरवर्तिनी प्रथमा विभक्तिः ४ तद्वृत्तिः योयं विभक्तिविभाज
 कोधिः प्रथमा तदवच्छिन्नविभक्तिकृतस्य नीलोद्यदे भवेत् नीलोद्यतइत्याकारकवाक्या नीलोद्यतवाच्यं न प्रकारता निरूपितं अमेदसंबंधावच्छि
 न्नघटत्वावच्छिन्नविशेष्यताया लिङ्गाद्वाधो जायते ४ न च तथापि नीलोद्यतइत्यत्र स्वघटपदं स्वप्रकृतिकाया विभक्तिः ४ घटपदोत्तर
 वर्तिनी प्रथमा विभक्तिः ४ तद्वृत्तिर्यायं विभक्तिविभाजकोपाधिः ४ प्रथमा तदवच्छिन्नविभक्तिकृतस्य नीलोद्यदे विद्यमानत्वात् नीलोद्य

प्रमाणमिहाकारकवाक्यप्रमाणत्वावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितअभेदसंबंधावच्छिन्नबहुतावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितसमवायसंबंधावच्छि
नत्राल्पतावच्छिन्नविशेष्यताज्ञातिशास्त्रोधाधुपपत्तिरितिचेन्॥ समानलिंगकस्थलीयऽभेदान्वयबुद्धितावच्छिन्नं प्रत्येकस्वप्रकृतिक वि
भक्तिवृत्तिविभक्तिविभाजकोपाधिधर्मव्याप्यस्वप्रकृतिकविभक्तिवृत्तिविभक्तिविभाजकोपाधिधर्मव्याप्यस्वप्रकृतिकविभक्तिवृत्तिविभक्तिविभाजकोपाधिधर्मव्याप्यस्व
प्रमाणमित्युक्ताहसामानलिंगकस्थलीयऽभेदान्वयबुद्धितरूपकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वेनतत्रेतादृशसमानवचनकत्वाभावपिबेदाऽप्रमाणमिहाका
रकवाक्याद्देवतावच्छिन्नविशेष्यकअभेदसंसर्गकप्रमाणत्वावच्छिन्नप्रकारकज्ञाष्टबोधस्यजायमानत्वात्। नन्वेवंसतित्रयेहेतुरियत्रसमानलिंगकस्थ
लीयऽभेदान्वयबुद्धितरूपकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वेनतत्रेतादृशसमानविभक्तिकत्वाभावेनत्रिविदिशाभिनेहेतुरितिज्ञाष्टबोधोनस्यात्॥ किंचपु
न्रउपोमाद्रवसोविश्वेदेवाइत्यनुसमानलिंगकस्थलीयअभेदान्वयबुद्धितरूपकार्यतावच्छेदकाक्रांतत्वपितत्रेतादृशसमानविभक्तिकत्वाभावेनप्रचूर
वमाद्रवसाभिनाः विश्वेदेवाइतिज्ञाष्टबोधोनस्यात्॥ अपिचसमानलिंगकस्थलीयाभेदान्वयबुद्धितावच्छिन्नं प्रत्येकएतादृशसमानकत्वस्यतत्रे
तांगीकारेण। समानलिंगकस्थलीयाभेदान्वयबोधेएतादृशसमानविभक्तिकवर्यकारणात्ताभावेनप्रत्यक्षानुमानोपमानाज्ञाऽप्रमाणानि॥ पि
तेरेदेवताइतिवक्तव्यप्रत्यक्षानुमानोपमानाज्ञाऽप्रमाणानि॥ पितरेदेवतइत्यपिस्यादितिचेन्मेवं॥ विशेष्यवाचकपदेनरविभक्तितापर्यविष
यसंख्याविमुक्तसंख्याविवक्षाभावस्थलीयाभेदान्वयबुद्धितावच्छिन्नं प्रत्येकस्वप्रकृतिकविभक्तिवृत्तिविभक्तिविभाजकोपाधिधर्मव्याप्यस्व
प्रकृतिकविभक्तिवृत्तिधर्मवच्छिन्नविभक्तिप्रकृतित्वस्यतंत्रतांगीकारेणत्रयोहेतुरियत्रविशेष्यवाचकंयसंदहेतुपदंतदुत्तरवतिनीयाविभ

किं प्रथमाविभक्तिः ४ तन्नामैर्ष्यविषयीभूताया संख्या एकतरूपा संख्या तद्विधुधाया संख्या बहुतरूपा संख्या तादृश संख्यायाः ४ विवक्षितत्वेन संख्या
 विवक्षाभावात् स्थलीयः ५ तदन्वयबुद्धितरूपकार्यतावच्छेदकानां क्रान्तेन तत्रेतादृशसमानविभक्तिकृतरूपकारणाभावेऽपि त्रयो हेतुरितिकास्या
 त्रिविधविशेषाभिन्नो हेतुरिति त्रिधाष्टबोधसंभवात् ॥ यत्रोक्तं वेदाप्रमाणं मित्याकारकवाक्यादभेदान्वयबोधो न स्यादिति तदपि न ॥ तत्रोक्तकार्य
 तावच्छेदकानां क्रान्तेन कारणभावेऽपि अभेदान्वयबोधसंभवात् ॥ यदत्रोक्तं पुरुषबोमाद्रवसो विभवे देवा इत्यत्र भेदान्वयबोधो न स्यादिति तदसंतापु
 प्रपञ्चात् तत्रापि कार्यतावच्छेदकानां क्रान्तेन कारणभावेऽपि तदो धसंभवात् ॥ यत्रोक्तं प्रयक्षानुमानोपमानाश्चाष्टाः ४ प्रमाणानि ॥ पितरो देव
 वृताः ४ इति वक्तव्ये प्रयक्षानुमानोपमानाश्चाष्टाः ४ प्रमाणं पितरो देवता इत्यपि स्यादिति ॥ तच्छ्रुत्वा ॥ प्रमाणानां चातुर्विध्यात् प्रमाणपदेन च त्रि
 कवचनार्थे एकं तस्य तत्रान्वयासंभवात् प्रमाणानीत्येवं साधु ॥ या गोदेव्यवरूपे देवता तस्यैक्यासंभवेन देवतापदेन च त्रि
 तस्य तत्रान्वयासंभवात् पितरो देवता ४ इत्येवं साधु ॥ न च तथापि दधि सुंदरमियत्र खंदधियदं खप्रकृतिकाया दधिपदेन च त्रि
 तादृशकारणाभावेन दधिसुंदरमित्याकारकवाक्या सुंदराभिर्नंदधीति त्रिधाष्टबोधो न स्यादिति वाच्यं ॥ स्वाव्यवहितोत्तरत्वेन प्रतिसंधीयमा
 नविभक्तिरिति विभक्तिविभाजकोपाधिधर्मव्याप्यस्वाव्यवहितोत्तरत्वेन प्रतिसंधीयमानविभक्तिरिति धर्मव्यपि न विभक्तिप्रकृतिवत्स्यतं
 च तंगीकारेण दधिसुंदरमित्यत्र दधिपदेन च त्रि विभक्तेरसत्वेऽपि दधिपदाव्यवहितोत्तरत्वेन विभक्तेः ४ प्रतिसंधीयमानत्वेन एतादृशकारणस्य सत्ता
 तदधिसुंदरमित्याकारकवाक्या सुंदराभिर्नंदधीति त्रिधाष्टबोधसंभवात् ॥ नन्वेवमपि इदं दधीयत्र विरोधणीभूतदधिपदेन च त्रि

[illegible]

येतदेकत्वेदं ४ अपिदुपटमेदं ४ भेदप्रतियोगितावेच्छदकत्वं पटमेदप्रतियोगितानवेच्छदकत्वं चेकत्वेदप्रसिद्धे रभावात् ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥
 एतदेवोक्तद्वयसदृशायां चोत्तीतियत्र प्रयोगः तत्र ॥ स्वा न्वय न्वयिसमभिव्याहृतपदार्थसंसर्गितविशिष्टप्रत्ययार्थतावेच्छदकत्वं निष्प्रमेदप्रति
 योगितानवेच्छदकत्वं एकवचनार्थः ॥ ५४ ॥ रंजतिनिष्प्रमेदत्वं स्वान्वयीयत्वं तदन्वयीयत्वं ४ स्वा न्वय न्वयिसमभिव्याहृतोत्पदार्थः ४ अस्तित्व
 पदार्थः ४ तसंसर्गितविशिष्टप्रत्ययार्थतावेच्छदकत्वं तन्निर्णयो मेदं ४ नघटत्वे मेदं ४ किंतु एकवचनमेदं ४ भेदप्रतियोगितावेच्छदकत्वं घट
 निष्प्रमेदप्रतियोगितानवेच्छदकत्वं जातिनिष्प्रमेदत्वं सुप्रसिद्धमिति दिक् ॥ ५२ ॥ ॥ ५३ ॥ ननु भेदो नाम भेदतावच्छिन्नाभावो भेद
 प्रतियोगिकाभावो वा नीलभेदतावच्छिन्नाभावो वा ॥ न तावदाद्यः ४ सर्वत्रापि किंचित्प्रतियोगिकमेदस्यैव सत्त्वं न भेदतावच्छिन्नाभावस्याप्रसिद्ध
 तात् ॥ न द्वितीयः ४ नीलजलमिसादिवास्यस्यापि प्रामाण्यात् ४ एकसत्त्वेदं नास्तीति प्रतीत्या जलनीलभेदसत्त्वेपि नीलभेदघटोभयाभाव
 सत्त्वं नीलभेदप्रतियोगिकाभावस्यापि सत्त्वात् ॥ न तृतीयः ४ प्रत्ययार्थस्य प्रत्ययार्थे न्वयस्योपगते न्वयतया विशेषणविभक्तौ ४ नीलभेदतावच्छिन्ना
 भावार्थकत्वे प्रत्ययार्थस्य नीलस्य अनन्वयप्रसंगात् ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ननु भेदो नाम भेदतावच्छिन्नाभावो वा नीलभेदतावच्छिन्नाभावो वा
 विशिष्टप्रत्ययार्थतावेच्छदकत्वं तथान्वयनीलस्य स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन भेदे न्वयः ४ भेदस्य स्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं भेदतावच्छि
 न्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेनाभावो न्वयः ४ अभावस्यानुयोगितासंबंधेन घटे न्वयसंभवात् ॥ न न्वयसंभवात् प्रमेयो घट इत्यादौ प्रमेयत्वा
 सर्वत्र प्रमेयत्वेत्येव विद्यमानत्वेन

विशेषणविभ
 क्तेरभेदार्थक
 त्वमते

विशेषणविभ
 क्त्यर्थस्य

[illegible]

एकमात्ररतिधर्मस्यार्थः

संभवेन अपूर्वव्युत्थीनामभेदान्नयबोधानुपपत्तिप्रसंगात् ॥ संसर्गज्ञानस्य विशिष्टबुधावेहेतुत्वेन अपूर्वव्युत्थिज्ञानासंभवेपिसं
 र्गतियामानसंभवेन संसर्गतामतेऽनुपपत्त्यभावात् ॥ ननु भेदोभाव एव विशेषणविभक्त्यर्थः ॥ एवं च तद्व्योक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगि
 ताकत्वं संबंधेन नीलस्य भेदेऽन्यथा ॥ तद्व्योक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन भेदस्याभावे
 न्यथा ॥ अभावस्यानुयोगितासंबंधेन च तद्व्योक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन भेदस्याभावे
 योगिविशेषिताभाववृत्तिर्यत्र तत्र स्वप्रतियोगिप्रकाराभिरुद्धधर्मविशिष्टावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन भेदस्याभावे
 कीभूतनीलत्वावच्छिन्नप्रतियोगितायाः ॥ अत्रावच्छिन्नप्रतियोगिनः संबंधतया भावनात् ॥ अन्यथा विशिष्टवेदितव्यवृत्तितानुपपत्तेः ॥ न
 असाधारण्यं ॥ अत्रावच्छिन्नप्रतियोगितायाः ॥ तत्र स्वस्वरसंधारणधर्मः ॥ तत्र स्वसमानाधिकरण्यस्वप्रतियोगिरतिवैभक्त्यसंबंधेन भेदविशिष्टान्यमित्यर्थः ॥
 स्वनीलभेदस्वसमानाधिकरण्यरक्तवृत्तवृत्तस्य स्वप्रतियोगिनीलवृत्तः ॥ तद्वृत्तिर्वास्तीति एतदुभयसंबंधेन भेदविशिष्टवृत्तत्वं तद
 न्यत्वेऽप्येतद्वृत्तिरूपसंसादाप्रसिद्धत्वात् ॥ एकमात्ररतिधर्मैकविशेषणविभक्त्यर्थः ॥ तथा च नीलत्वावच्छिन्नस्य स्ववृत्तितसंबंधेन ता
 दास्येऽन्यथा ॥ तादास्यस्याश्रयतासंबंधेन च तद्व्योक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वं संबंधेन भेदस्याभावे
 ननु तत्र तद्व्योक्तत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकभेदाभावकूटस्य संसर्गत्वं संभति ॥ अन्यथा प्रतियोग्यभावोऽनुपपत्त्ययोगक्षेमादिति न्याये

ननुगत

तत्तत्तद्व्यक्तिवाचिं न प्रतियोगिताकभेदाभावरूपादि संबंधावधिं न प्रतियोगिताक अननुगता साकारवभासेन ननु अभेदसंबंधावधिं
न प्रतियोगिताक नीलादिमदभावः। तथाच यत्किंचिं नीलाभावता पर्येषा प्रयुक्तस्य नीलेपिन नीलो घट इत्यादिवाक्यस्य प्रामाण्यस्यात्
यत्किंचिं नीलघटवति स्थले तत्तद्व्यक्तिवरूप नीलांतराभावस्य सत्तात्। इति चेन्न। विशेषण विभक्त्यभेदा यत्किंचिं न ज्ञेयं भेदबोधकत्वस्य
कुत्राप्यसंभवात्।। स्याहि।। यादवा समविधा हरस्थले येन संबंधेन यद् धर्मिण्येन रूपेण यद्दत्तं न ज्ञेयं सत्प्रतीयते। तादृशस्थले न आ
तर्हि मिणित्वाद् संबंधावधिं न प्रतियोगिताक तदभावस्य व्युत्पत्तिरिति चेन्न न नीलाद्यभेदाभावबोधनात्।। न च नीलपटमान
येत्यत्र नीलपदस्य नील भिन्नपरतया न ज्ञेयं भेदबोधकत्वसंभवादिति वाच्यं। नामार्थयोरभेदातिरिक्त संबंधेनान्वयबोधस्यानभ्युपगमेन
न ज्ञेयं भेदवतिलक्षणा मपीरुस नीलस्य प्रतियोगिकत्वसंबंधेन न ज्ञेयं न ज्ञेयं भेदवत्तदभेदसंबंधेन पदे न्वयस्योपगत्य
त्वात्।। ननु अभेदस्य प्रकारांगिकमपि तृतीयाभावस्य प्रथमाभावस्वरूपतया घटो न नील इत्यादिवाक्यस्य नीलाभेदाभावरूप नील
भेदाभावाभावबोधकत्वेन न ज्ञेयं भेदबोधकत्वसंभवात्।। ५२॥

ननु क्रिया विशेषणानां कर्मत्वमित्यंगीकारेऽस्तौ कः पाक इत्यत्र पाकपदं क्रिया विशेषणत्वेन स्तोकोद्वेष्टकर्मत्वापत्तिरिति चेन्न । पञ्चधा तत्तत्र प्र
त्ययस्य पाकपदार्थबोधकत्वेन क्रियोपाः पाकपदार्थबोधकत्वेन क्रियोः विशेषणत्वात् संभवेन स्तोकोद्वेष्टकर्मत्वानुपपत्तिः ॥ भावार्थकत्वं सप्तम्यस्य
प्रयोगसाधुत्वार्थकत्वेन पञ्चधा तु नैव पाकादिबोधनेन क्रियोः विशेषणत्वात् कर्मत्वापत्तिरिति चेन्न ॥ सार्थकप्रत्ययान्तधातूपस्थाप्य
क्रियाविशेषणं कर्मत्वांगीकारेण स्तोकोपाक इत्यत्र पाकपदोत्तरवृत्तिरुक्तप्रत्ययस्य भावार्थकत्वेन निरर्थकत्वेन सार्थकत्वात् संभ
वेन सार्थकप्रत्ययान्तधातूपस्थाप्य क्रियाविशेषणत्वात् संभवात् ॥ न च स्तोकोऽस्थीयते इत्यादिभावाख्यातस्य स्यात्तस्यापि निरर्थकत्वे
न सार्थकप्रत्ययान्तधातूपस्थाप्य क्रियाविशेषणत्वात् संभवेन कर्मत्वानुपपत्तिरिति वाच्यं ॥ भावाख्यातस्यापि वर्तमानार्थकतया सार्थक
प्रत्ययान्तधातूपस्थाप्य क्रियाविशेषणत्वेन कर्मत्वसंभवात् ॥ न चैवं वा जिपेयं न यजेतेत्यत्र वा जिपेयपदार्थाभिेदस्य यगि वक्तव्यत्वेन वाग
मर्तृप क्रियाविशेषणत्वेन न वाजिपेयपदस्य द्वितीयां ततापत्तिरिति वाच्यं ॥ तत्र वा जिपेयपदोत्तरवृत्तिरुत्तरीयायां भेदस्य यागे न्यतया
द्वितीयां तता संभवति । नन्वेवं सति स्तोकोपचतीयादावपि द्वितीयायाः ॥ अभेदार्थकत्वमंगीकृत्या द्वितीयायां भेदस्यैव पाकं च मसंभवे
न तत्रापि द्वितीया न स्यादिति चेन्न ॥ तत्र स्तोकोद्वेष्टकसंबन्धेन पाकं च मस्य वक्तव्यत्वात् द्वितीयायाः ॥ साधुत्वमात्रार्थकतया हि
तीवातोपपत्तेः ॥ केचित्तु स्तोकोपाक इत्यत्र धातोरिव घञोपि पाकादोशात् स्मरूपया । अन्यथा सुद्धि वक्तव्यसंख्या कर्मत्वादी

ननु अघटः पट इत्यत्र घटपदस्य घटसंबन्धिपरत्वं न ज्ञापदं चान्योन्याभावोक्तात्तं पटपदस्य पटत्वविशिष्टोऽर्थः। घटसंबन्धिनः अमेदसं
 बन्धेन न ज्ञान्योन्याभावोक्त्यर्थः। अन्योन्याभावस्याश्रयतासंबन्धेन घटे न्वयः। तथा च घटसंबन्ध्याभिज्ञान्योन्याभाववान् पट इति शो
 षबोधः। ननु न घटः पट इत्यत्र घटस्य स्वप्रतियोगिकत्वं संबन्धेन न ज्ञान्योन्याभावोक्त्यर्थः। अन्योन्याभावस्याश्रयतासंबन्धेन पटे न्व
 यस्वीकारेण घटप्रतियोगिकान्योन्याभाववान् पट इति शोषबोधस्य जायमानत्वेन अघटः पट इत्यत्रापि घटस्य स्वप्रतियोगिकत्वं संब
 धेन न ज्ञान्योन्याभावोक्त्यर्थः। अन्योन्याभावस्याश्रयतासंबन्धेन पटे न्वयस्य सुवचनं घटप्रतियोगिकान्योन्याभाववान् पट इति शो
 षबोधसंभवेन घटपदस्य संबन्धिलक्षकत्वमनुपपन्नमिति चेन्न। नामार्थयोरभेदातिरिक्तसंबन्धेनान्वयस्यानङ्गीकृतत्वेन घटपदा
 र्थेन ज्ञेययोश्च नामार्थत्वेन भेदेनान्वयासंभवेन घटपदस्य घटसंबन्धिलक्षकत्वाङ्गीकारात्। ननु न घटः पट इत्यत्र कागतिरिति चेत्
 तत्रापि घटपदस्य घटप्रतियोगिकलक्षणेति कुतः सुवचनम्। अथवा अघटः पट इत्यत्र घटपदोत्तरवृत्तिप्रथमायाः वा प्रति
 योगित्वरूपस्य लक्षणा तथा च घटस्य आश्रयतासंबन्धेन प्रथमायाः प्रतियोगित्वे न्वयः। प्रतियोगित्वस्य निरूपकतासंबन्धेन
 न्योन्याभावोक्त्यर्थः। अन्योन्याभावस्याश्रयतासंबन्धेन पटे न्वयः। तथा च घटनिष्ठप्रतियोगितानिरूपकत्वात् न्योन्याभावो
 न्व इति शोषबोधः। ननु सुबोधितेन लक्षणाङ्गीकृतत्वेन कथं प्रथमायाः पदस्य लक्षकत्वमिति चेन्न। सामान्यश्रवणमि

स्वाभिन्नानुयोगित्वसंबंधः। स्वघटप्रतियोगिकं तदभिन्नं अन्योन्याभावः तन्निरूपितानुयोगित्वं पटः।

कदेश

यत्र भारतनिष्कर्मता निरूपकं श्रवणमिति षष्ठीविभक्तेश्च कर्मत्वलक्षकत्वात्। किंच एकस्यां दारा इत्यत्र बहुत्वस्य एकवचनार्थलक्ष-
कत्वात्। ननु तथापि न घटः पट इत्यत्र न ज्ञेयं पटयोः नामार्थत्वेन अभेदेनान्यस्य वक्तव्यं तथा कथमाश्रयाश्रयिभावेनान्यधीश्रिति-
चेन्न। ननु तत्र लुप्तवस्थाऽनुयोगित्वार्थकत्वांगीकारेण घटे निष्प्रतियोगिता निरूपकान्योन्याभावो निरूपितानुयोगित्वान्न पट-
इति तत्राह बोधसंभवः। ननु षष्ठीलोपमजानतोऽपि ततोऽर्थप्रसयादिति वाच्यं। ननु पदस्याभाववत्त्वलक्षकत्वांगीकारात्। नेच तथा-
सति घटस्याभावे च या संभवादिति वाच्यं। घटप्रतियोगिकस्याभेदेन अन्योन्याभावेऽप्यन्यथा। तस्यान्योन्याभावस्य परार्थे कदे-
न तादिति चेन्नैवं। संसंबंधिकस्यैव पदार्थे कदेशोऽप्यन्यस्वीकारात्। चेन्नस्य पितृत्यादौ पितृत्वं नाम जनकत्वविशिष्टपुरुषत्वमेव
तथा चेन्नस्य निरूपितत्वसंबंधेन पितृत्वाद्यर्थो भूतजन्यत्वप्यन्यदर्शनात्। अन्येतु घटप्रतियोगिकस्यान्योन्याभावतश्च
तादृशपरंपरासंबंधेनेवोच्यते। अन्यथा अघट इत्यत्र विशेषणविशेष्यवाचकपदत्वाभावेन समानवचनकत्वानु-
पपत्तेश्च। रिसाहुः। परंतु। प्रयुक्तं चेत्तत्त्वलक्षकत्वमेव निपातान्तिरिक्तनामार्थयोरेकाभेदान्न्यबोधः। निपातस्यैव भेदा-
प्यन्यबोधोऽंगीकारेण न घटः पट इत्यत्र घटस्यैव प्रतियोगित्वसंबंधेनाभावेऽन्यः। अभावस्याश्रयतासंबंधेन पटेऽन्यसंभवे-
न घटप्रतियोगिकान्योन्याभाववान् पट इति तत्राह धीश्रिति न घटादिपदलक्षणा। अतएव च द्रव्यमुखमित्यादौ च द्रव्यस्वभावे

निरूपितसंबंधेन आश्रयते न च ॥ आश्रयत्वस्या

योगिकत्वसंबंधेन इवार्थसादृश्ये न च ॥ सादृश्यस्याश्रयतासंबंधेन मुख्ये न च ॥ तथा च चंद्रप्रतियोगिकसादृश्यकमुखमिति भेदेन न
युद्धं नास्तीति ॥ अतएव घटो नास्तीति यत्रापि घटस्य स्वप्रतियोगिकत्वसंबंधेनान्योन्याभावे न च ॥ अन्योन्याभावे स्यात्तत्राश्रयतासंबंधेन
घटे न च ॥ इत्युक्तं ॥ मानाभावात् ॥ चंद्रमिव मुखमिमांसादौ चंद्रपदं सादृश्यवस्तु ॥ इवपदे तास्य ग्रहं मिसंगीकार्यं अन्यथा
चंद्रमिव मुखे पश्यामीत्यत्र विशेषणविशेषवाचकपदत्वाभावेन समानविभक्तिकत्वा नुपपत्त्याद्वितीया तैत्तिरीयस्य ॥ अथवा षष्ठ्य
षष्ठ्यर्थप्रतियोगित्वे प्रथमाया ॥ लक्षणा ॥ तथा च चंद्रस्यो धेयतासंबंधेन प्रथमार्थप्रतियोगित्वे न च ॥ प्रतियोगित्वस्य निरूपकतासंब
ंधेन इवार्थसादृश्ये न च ॥ सादृश्यस्य अश्रयतासंबंधेन मुख्ये न च ॥ तथा च चंद्रप्रतियोगिकानिरूपितसादृश्यकमुखं मिति शाब्दबोधः ॥ घटो
नास्तीत्यत्रापि घटपदोत्तरवृत्तिप्रथमाया ॥ प्रतियोगित्वेष्वर्थलक्षणान्ते ॥ अयं ताभावात्कलं ॥ असंघातो ॥ अस्तित्वमर्थः ॥ आख्यातस्य
आश्रयत्वमर्थः ॥ घटस्य आधेयतासंबंधेन प्रतियोगित्वे न च ॥ प्रतियोगिताया अनिरूपकतासंबंधेनान्योन्याभावे न च ॥ अस्तित्वस्य अश्रयतासंबंधेन
अभावो न च ॥ तथा च घटनिष्प्रतियोगिताको भावः ॥ अस्तित्वनिरूपितआश्रयताश्रय इति शाब्दबोधसंभवाद्दोषः ॥ अन्ये तु च
टो नास्तीत्यत्र घटस्याभावे स्तीति नायोभ्युपेयं ॥ तथा सति भूतले घटो नास्तीति प्रयोगस्यात् ॥ अभावस्यैकत्वात् ॥ किंतु भूतले घटो ना
स्तीत्यत्र समी विभक्तेः ॥ इति त्वमर्थः ॥ भूतलस्य निरूपितत्वसंबंधेन सामर्थ्यवृत्तित्वे न च ॥ इति त्वस्याश्रयतासंबंधेन अभावो न च ॥ असा
वस्य प्रतियोगितासंबंधेन घटे न च ॥ अस्तित्वस्य निरूपितत्वसंबंधेन आख्याताश्रयते न च ॥ आश्रयत्वस्याश्रयतासंबंधेन घटे न च ॥ तथा

निष्

चभूतलनिरूपितवृत्तिविशिष्टभावप्रतियोगीघटश्चास्तित्वनिरूपितश्रयत्वश्रयइतिघटविशेषकशाब्धीरितिभूतलेघटोनास्ती
 तिद्विवचनापत्तेरनवकाशादिति। कतन्ना॥कैयधिकरणकांक्षापक्षे॥ननुतहिघटोनास्तीत्यपिबलं सुवचवादितिचेन्मेव।साव
 नान्वयिअभावप्रतियोगिनिसंख्यान्वयात्परंतु।भूतलेघटोनास्तीत्यत्रसमस्या॥निरूपितत्वमर्थ॥असधातोरस्तित्वमर्थ॥आख्या
 तस्याश्रयत्वमर्थ॥घटपदस्यघटत्वार्थः।भूतलस्यनिरूपितत्वसंबन्धेनानिरूपितत्वेनिरूपितत्वस्याश्रयतासंबन्धेनअस्तित्वेअस्तित्वस्यनि
 रूपितत्वसंबन्धेनआश्रयत्वेआश्रयत्वस्यप्रतियोगितासंबन्धेनअभावेअभावस्याजाश्रयतासंबन्धेनघटेन्य॥प्रतयाचतथाचभूत
 लनिरूपितनिरूपितत्वविशिष्टअस्तित्वनिरूपितआश्रयत्वप्रतियोगिकाभावकानुघटइतिशाब्दबोधः।अतएवनेपचतिचेन्नइय
 त्रपाकानुसृत्यलाभावकोशेन्नइतिशाब्दबोधसंभवानातोद्विवचनापत्तिः॥नन्वेवंजातोसत्तानास्तीत्यत्रयेनकेनचित्संबन्धेनजातिवृत्ति
 त्वस्यैवसत्तायांविद्यमानत्वेनजातिनिरूपितनिरूपितत्वविशिष्टअस्तित्वनिरूपितआश्रयत्वप्रतियोगिकाभाववतीसत्ताइतिशाब्दबोधो
 नस्यादितिचेन्न।जातिनिरूपितसमवायिसंबन्धावच्छिन्नवृत्तित्वाभावस्यविवक्षणेचतादेशजातिसमवेतत्वस्याप्रसिध्यातदभावस्य
 वक्तुमशक्यत्वादितिचेन्मेव॥जातिर्नसत्तावृत्तिरित्यत्रजातिनिरूपितवृत्तित्वाभाववतीसत्तेतिज्ञायमानायाशाब्दधियश्चाग
 तिरितिचेत्।अयोग्यमेवेदंवाक्यं वृत्तिपदकासाक्षात्संबन्धावच्छिन्नधुरंमितिचेत्।प्रकृतेपिसमानं॥ननुतथापिनमर्थनिषेधघ
 टेकथमन्वेतीतिचेत्।नूनिपातातिरिक्तनामार्थस्यनामार्थे।नभेदान्वयकितुअभेदेनैकानिपातस्यहेतुभेदेनोप्यन्वयस्वीकारादि
 जातिनिरूपितस्वरूपसंबन्धावच्छिन्नवृत्तित्वस्यप्रमेयत्वादोप्रसिध्यातिदभावस्यसत्तायांवक्तुंशक्यत्वादिसर्थः॥

ननु सच्युपगच्छति॥ घटो नायमियादौ भेद एव प्रतीयते भूतत्वेन घट इत्यत्र असंताभाव एव प्रतीयत इत्यत्र किं नियामकं मिति चेत् अधिकर
 एवाचकपदोत्तरं समी विभक्तिरसंताभावबोधेतत्र॥ प्रतियोग्यनुयोगिपदयोः समानविभक्तिरन्योन्याभावबोधइति चेन्न॥
 नपचति चेन्न॥ चेन्नस्य न धनमियादौ समस्य भावे पिपाकानुकूल्यलाभावनानुचेन्न॥ चेन्निरूपितस्वत्वाभाववधनमिति असंताभा
 वविषयकशाब्दबोधस्य जायमानत्वात्॥ अलक्षुपचतीत्यत्र समानपदत्वाभावेऽपि लघुप्रतियोगिकान्योन्याभावविशिष्टपाकानुकूल
 यत्नवानिति शाब्दसंभवादिमिति चेन्नोच्यते॥ न श्रुतिमोके यत्र प्रतियोग्यनुयोगिपदयोः भेदा न्यबोधोपाकांक्षा तत्रान्योन्याभावे
 बोधकत्वं अन्यत्र तु अन्यबोधकत्वमिति व्युत्पत्तिः॥ अस्ति च घटपट इत्यत्र न डः सत्वे घटपटयोरभेदा न्यबोधोपाकांक्षा अतस्तत्रान्यो
 न्याभावप्रसयः॥ भूतत्वेन घट इत्यत्र न श्रुतिमोके नाभेदानान्यबोधोपाकांक्षा इति अतस्तत्र संसर्गभावप्रसय एवेति संक्षेपः॥ ५॥

संख्या श्रीरक्त॥ विशेषसामान्यगुणविवेक॥ बुद्ध्यादयोऽनेनेमितिकद्रवत्वेगस्थितरूपकाऽसामान्यगुणाऽ॥ तदन्ये रूपादयो
विशेषगुणाऽ॥ विशेषसामान्यगुणगुणलक्षणं॥ द्रव्यविभाजकोपाधिद्रव्यसमानाधिकरणावृत्तिजातिमत्वं विशेषगुणत्वं॥
द्रव्यविभाजकोपाधिद्रव्यं पृथिवीवजलवायुमयंतसमानाधिकरणाऽसंयोगादिऽतद्वृत्तिजातिऽविशेषगुणत्वं रूपावृत्तिऽ
तद्वत्त्वं विशेषगुणोऽस्तीति लक्षणेऽक्षरासंगतिऽ॥

॥ श्रीरामचंद्राय नमः ॥ जगज्जन्मादिकारणस्य न्यत्रासंभवादिस्पर्शोरेव स्वलक्षणं विषयति ॥ ननु तदस्य लक्षणं ॥ अन्यथा भागवतो-
क्तं सैव यत्तत्सर्वं ज्योतिरनन्यमद्वयं स्वसंस्थानि सन्निरस्तकल्मषं ॥ ब्रह्माख्यमस्योद्भवनादिहेतुभिस्त्वलक्षणे लक्षितभावनिवृत्तमिति
सूत्रकारेण जगज्जन्मादिकारणस्य स्वलक्षणं तत्त्वविरोधः ॥ किंच जन्मादिकारणस्य स्वलक्षणं यत्तत्सर्वं जगज्जन्मादिकारणस्य
स्वलक्षणं समग्रसूत्रेभिहितं ततो न मायावादिमते अस्य सूत्रस्यारंभ एव नोपपद्यते ॥ तथा हि ॥ लक्षणं हि सजातीयविजातीयव्यावर्तकं भव-
ति ॥ एवं येन लक्षणेन सजातीयाज्जीवात् विजातीयाज्जडाश्च ब्रह्म व्यावर्तकमिति वक्तव्यं ॥ तथा च जीवेभ्य निराकरणसूत्रस्यास्या-
रंभः कथं जीवेभ्यवादीनां स्यात् ॥

अथातो ब्रह्म
जन्माद्यस्य
शास्त्रयोनि
तत्तु समन्वया
ईक्षते नोदं
आनंदमयोभ्या
अंतस्तधर्मपि
आकाशस्तद्धि
अतएव प्राणः
ज्यातिभ्रंश
छंदोभिधाने
प्राणस्तथानु

१ तद्विजिज्ञासस्य
२ यतो वा इमानि
३ सित्यादिकं
४ ज्ञातो सिर
५ यतो वाचो
६ अन्योतरासां नंद
७ अंतप्रविष्टं कतरिमे
८ अस्थलो कस्य का गति
९ तद्वैतप्राणोभवः ही अने
१० विमि कएगो परोभा वया
११ गायत्रीकादं गायति च नमि
१२ तावा एतावतिषि ज्ञाते देवाः प्राण

सर्वत्र प्रसिद्धो
अन्तावराचरे
गुह्यप्रविष्टावा
अंतस्त्पपत्ते
अंतयाम्यधि
अदृश्यतादिय
वेध्वानरसाधा

३११२९
३१२१४५
३१३१६८
३१४१५०
१८८

१ तस्येतस्यासावा। ब्रह्मततमानि देव ब्रह्म एते मेव ब्रह्मेत्यावसते।
२ सयद्यदेवास्तजतसर्वं वा अतीति
३ तंतपि वंतो। धर्मसिमेतात
४ यएषोतरि क्षणिप्रियादस्यामृतं दिवि
५ यः पृथिव्यां तिष्ठन्समो तो भुते गतो
६ यत्तद्देव्या द्विविद्येवे
७ अस्ते न मेव प्रादेशा मात्रमिति विमान

४१११९९
४१२१२२
४१३१९६
४१४१२३
८०

ब्रह्मसंस्तस्य ५६०
१११३९
११२३२
११३४३
११४३९
१२५
२११३६
२१२४५
२१३५३
२१४२३
१५७

ॐ १० येन संबंधेन प्रकारता संबंधेन यथमविच्छिन्नकार्यप्रतिपत्तिराहतावच्छिन्नकार्यप्रतिपत्तिरनेन संबंधेन प्रकारता संबंधेन यथमविच्छिन्नकारणस्य पदार्थोपस्थितिवावच्छिन्नकारणस्य व्यापकता
 ॐ ३ तेन संबंधेन प्रकारता संबंधेन तथमविच्छिन्नकार्योदकताभेदाः तथमविच्छिन्नराष्ट्रावच्छिन्नकार्यप्रतिपत्तिरनेन संबंधेन प्रकारता संबंधेन तथमविच्छिन्नकार्योदकताभेदाः तथमविच्छिन्नराष्ट्रावच्छिन्नकार्यप्रतिपत्तिरनेन संबंधेन प्रकारता संबंधेन तथमविच्छिन्नकार्योदकताभेदाः
 ॐ ५ स्वजनकज्ञानयित्यस्य विवरणं ॥ स्वपदार्थोपस्थितिः स्वजनकयद्दानं शक्तिज्ञानं शक्तिज्ञानीयायारुतिः पदनिष्पदार्थनिरूपिताशक्तिः तन्निष्पदाप्रकारतश्चैव प्रमेयपदको
 ॐ ८ परामर्शकारणताविशेषद्वितीयस्य विवरणं ॥ मुख्यप्रकारता संबंधेन शास्त्रबोधप्रतिपदार्थोपस्थितिः प्रकारता संबंधेन हेतुत्वं ॥ एवं च घटस्य द्रव्यत्वावच्छिन्नप्रकारत्वे पिघटत्वापेक्षया
 ॐ १० सघटत्वादिवाक्यादिस्य विवरणं ॥ सघटत्वाकारकवाक्याद्वाभिन्नो जातिमानिति बोधो जायेत तत्र विशेष्यतावेच्छदकी तत्तज्जातो घटवत्पतधर्मप्रतिपत्तिरनेन प्रकारता संबंधेन शास्त्रप्रतिपत्तिरनेन
 ॐ १२ एतादृशादौ बोधस्य जायमानेन तत्र तत्र धर्मभेदाभावे विनिश्चयः ॥ अनेन संबंधावच्छिन्नतथमविच्छिन्नभावपूनिष्पदकता निरूपितप्रकारता निरूपितविशेष्यनिर्वाक्यविशेष्यतावेच्छदकता संबंधेन शास्त्रप्रतिपत्तिरनेन
 ॐ १४ घटस्य सत्त्वजातिमदभिन्नो घट इति जायमाना भेदबोधः ॥ अनेन संबंधावच्छिन्नजातिरूपा तथमविच्छिन्नप्रकारतावेच्छदकता जातिवाक्यप्रतिपत्तिरनेन प्रकारता संबंधेन शास्त्रप्रतिपत्तिरनेन
 ॐ १६ घटो नीलघट इत्यस्य विवरणं ॥ अनेन संबंधावच्छिन्नतथमविच्छिन्नधर्मनिरवाक्यविशेष्यतावेच्छदकता निरूपितप्रकारता निरूपितविशेष्यनिर्वाक्यविशेष्यतावेच्छदकता संबंधेन शास्त्रप्रतिपत्तिरनेन
 अनेन धर्मभेदस्य हेतुत्वं प्रतिपत्तिप्रकारतायां तथमविच्छिन्नधर्मनिरवाक्यविशेष्यतावेच्छदकता निरूपितप्रकारता निरूपितविशेष्यनिर्वाक्यविशेष्यतावेच्छदकता संबंधेन शास्त्रप्रतिपत्तिरनेन

१० अं१ कलं जनि कर्म निरुपकं मक्षरं बतवट निरुपकं ननु बंधव विविधे ससाधानता भाववत्ता पुनमेतत् कलं जकर्म कर्मक्षरं प्रतियोगिका भाववद्वैमिति बोधः ॥
 ११ अं२ नामार्थप्रकारक भेदा चयबोधप्रतीत्यस्य अमेदातिरिक्त संसर्गाविधि अनामार्थ निरुपकारतानिरूपित प्रसूयार्थानुष विरोध्य तासंबंधेन शास्त्रे
 १२ अं३ प्रतिप्रसूयजन्योपस्थिते विरोध्यतासंबंधेन हेतुत्वं ॥
 १३ अं४ न च संबंधादपि सस्य विवरणं ॥ राज्ञः पुत्रपुत्रस्य च सस्य संबंधस्य अपि संबंधपदशक्यतया नामार्थत्वेन अमेदातिनामार्थं प्रविरोध्यतां शास्त्रे
 १४ अं५ बोधस्य पुत्रपदार्थे जायमानत्वेन तत्र ह्यस्य प्रसूयजन्योपस्थिते विरोध्यतासंबंधेनाभावात् वेद्यभिचार इति ॥
 १५ अं६ संबंधादिविशेषक इति राज्ञः पुत्रपुत्रस्य च निरूपितत्वं संबंधाविधि न राजनिष्ठ प्रकारतानिरूपितत्वं निरूपितविरोध्यतां शास्त्रे बोधो तादृशाकांक्षाज्ञानस्य हेतुतया राजप
 १६ अं७ दोत्तर इति उच्यते सपदस्य पाकाक्षाज्ञानस्य हेतुतया पुत्रपदो राजादिपदार्थप्रकारकान्यबोधोत्तो स्वसं संबंधि न राजनिष्ठ प्रपुत्रनिष्ठ विरोध्यतां शास्त्रे
 १७ अं८ बोधोत्तो तादृशाकांक्षाज्ञानरूपकारण विरहस्य राजपदोत्त इति उच्यते सपदस्य पाकाक्षाज्ञानरूपकारणभावस्य
 १८ अं९ तत्त नामपदस्य सस्यार्थः तत्त नामपदजन्य नामार्थ निरुपकारतानिरूपित विरोध्यतासंबंधे शास्त्रे प्रति उच्यते प्रसूयजन्योपस्थिते विरोध्यतासंबंधेन हेतुत्वं शास्त्रे
 १९ अं१० राज्ञः पुत्रपुत्रस्य च सस्यार्थस्य संबंधस्य उच्यते सपदजन्यत्वेन सामान्यतः संबंधपदस्य निरूपितत्वं नामपदजन्य नामार्थ निरुपकारतानिरूपित विरोध्यतासंबंधेन शास्त्रे बो
 २० अं११ धस्य पुत्रपदार्थे जायमानत्वेन तत्र ह्यस्य प्रसूयजन्योपस्थिते विरोध्यतासंबंधेनाभावात् वेद्यभिचारः ॥
 राजसंबंधः प्रमेयः सत् पुत्रपुत्रस्य विवरणं ॥ राज्ञः पुत्रपुत्रस्य संबंधः प्रमेयः एतादृशाकांक्षया जन्यसमूहात् संबंधोपस्थिते हेतुत्वेन तत्र राज्ञः पुत्रपुत्रस्य च सस्य च
 रूपसंबंधज्ञानस्य संबंधपदेनापि जन्यतया तत्त नामपदजन्य नामार्थ निरुपकारतानिरूपित विरोध्यतासंबंधेन शास्त्रे बोधस्य पुत्रपदार्थे जायमानत्वेन तत्र प्रसू
 यजन्योपस्थिते विरोध्यतासंबंधेनाभावात् वेद्यभिचारः ॥

[illegible]

१२७३६ राजापुत्रपुत्रसंभवापत्तिरसंभवइत्यस्य लोके प्रसिद्धे वापादनसंभवेन पुत्रपुत्रादिसंभवादिप्रकारकभेदा न्ययो बोधस्या प्रसिद्ध्या पादना समवात
 १२७३७ अतएवेति अतएवकारणाभावादेव तादृशादिवो धेसंभवे इत्युक्ते तादेव । स्वत्वसंबंधेन राजविशिष्टपुत्रपुत्रासंभवे स्यात् इति प्रयुक्तमस्य दघटितसंसुदरइत्य
 १२७३८ एतादृशबोधस्य प्रसिद्धेन राजापुत्रपुत्रसादावपि भेदसंसर्गके बोधोपपत्तिः
 १२७३९ नहितवतथाविधानोपपत्तिमशति । राजापुत्रपुत्रसादिपुत्रपुत्रादेः साधुत्वा र्थकत्वमंगीकृतत्वं संबंधेन राजावापुत्रपुत्रसाधन्यम बोधस्वीकारे इत्यर्थः
 १२७४० अत्र प्रकृतिसंयोगि सत्रे प्रादिपदिकाद्वया व्यवधेन घटितस्य सस्या । राजपुत्रपुत्रसत्रराजपदपुत्रपदयोः केवलप्रादिपदिकेतनतयोरव्यवधानरूपा
 १२७४१ उक्तमिदं न्ययो बोधे स्यात् । अप्रभेदसंबंधावच्छिन्नसंबंधिनिष्प्रकारता निरूपितपुत्रपुत्रे निष्प्रकारताया लिशष्टप्रतिराजपदो व्यवहितोत्तरवृत्तिपुत्रपदव
 रूपाकांक्षाज्ञानस्य हेतुत्वे गीकरिराजपदा व्यवहितोत्तरवृत्तिपुत्रपदवृत्तिरूपाकांक्षाज्ञानाभावेपि नृपपुत्रपुत्रसादिनृपपदा व्यवहितोत्तरपुत्रपदवृत्ति
 रूपाकांक्षाज्ञानात्तादृशाभेदसंसर्गकराजसंबंधिप्रपुत्रपुत्राबि० शाब्दबोधस्यो ज्ञानमानवेन व्यभिचारवारणा यराजपदा व्यवहितोत्तरवृत्तिपुत्रपदवृत्ति
 पकांक्षाज्ञाना व्यवहितोत्तरवृत्ति अभेदसं० राजसं० प्र० पुत्रपुत्रावि० शाब्देन तादृशराजपदा व्यव० पुत्रपुत्र० आ० हेतुतो वन्य कदायातत्र विषयनिवेदो प्र
 योजनाभवेन तादृशाकांक्षाज्ञाना व्यवहितोत्तरवृत्तिराष्टप्रतितादृशराजपदा व्यव० पुत्र० आ० तावदेतुतांगीकरणे अस्थेवभेदा न्ययो बोधे पि साधारण्य
 १२७४२ कर्मसादेः वाकांक्षे शक्तिवाक्यस्य । तंतुत्वं पचतीति वाक्ये कर्मत्वप्रकारक बोधे गीकोरेतत्र द्वितीया विभक्तेः वा किकल्पनेन कर्मत्वसंसर्गस्य निरूपकतास्य च
 तंतुत्वं पचतीति सादिवाक्यजन्यशाब्दबोधे विषयसंगीकरणे गौरवात् ।
 १२७४३ तादृशान्ययो बोधे स्यात् । तंतुत्वं कर्मकपाकानुकूल कृतिमा भेति बोधे । द्वितीयां तंतुत्वं पदसमाप्ति व्याहृतत्वेन तंतुत्वं पचतीति तादृशाकारणाभावादे
 १२७४४ सन्नान्यथे स्यात् । पचतीति वाक्यजन्यशाब्दबोधे आख्यातस्य कृतो शक्तिः आख्यातसंसर्गस्य आश्रयत्वस्य विषयतायाः संगीकरणीतया गौरवात् ।

बोधो विवेकस्य ज्ञाना
 कोशाव निप्रमाण
 अनुसंधानेन विवेक
 कांक्षाज्ञानात्

१२ अं१ उक्तरीयेववाणसंभवादित्यस्यापचतिचेत्रउसादिस्पर्शपरिधौपिस्थित्यादिरूपकारणस्यविधमानेनोपच्यतेउत्रउसादावपिपाकावुकूलकृतिमात्रे
 इत्याकारकद्राष्टवोधापत्तेरियाकारकद्राष्टस्यापिउक्तरीयावाणसंभवात्। पचतिचेत्रउतिवाक्यजन्यबोधेप्रथमतोचेत्रपदसमाभिव्याहृतनिबंतपद
 त्रंशोकोक्षात्तानस्यहेतुतेनएतादृशकारणभावादेवपच्यतेचेत्रउसाकारकद्राष्टवोधासंभवात्॥
 १४ अं२ अतएवस्यामित्यादिकमित्यस्य। चेत्रस्यधनमित्यादिष्यतेचेत्रपदोत्तरवृत्तिषष्टीविभक्तिः। स्वामित्वाथकेतेचेत्रस्यआश्रयतासंबंधेनस्वामित्वेअस्वामित्वस्यनिरूपकता
 संबंधेनधनेअन्यस्वीकारेणानिरूपितवसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकृत्यामित्याभावधनमित्यन्वबोधस्वीकर्तव्यतयानिरूपितसंबंधस्यवृत्त्यनियामकतयातादृश
 संबधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्यप्रसिध्याषष्ट्यादेस्वार्थकत्वंनवीनेरंगीक्रियतेस्वार्थकत्वेतुस्वत्वाभ्यतासंबंधेनधनेत्यंगीरेणआश्रयतासंबंधस्यवृत्तिनिया
 मकतयातेसंबधावच्छिन्नाभावस्यप्रसिध्वात्॥५२॥ १४ अं५ आश्रयतासंबंधावच्छिन्नस्य॥ आश्रयतासंबंधेनस्वामित्वस्यचेत्रविषयमानत्वेनआश्र० स्वामि० धनेइसत्वेन

आश्रयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकृत्यामित्याभावधनमित्यन्वबोधस्वीकर्तव्यतयानिरूपितसंबंधस्यवृत्त्यनियामकतयातादृशसंबधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्यप्रसिध्याषष्ट्यादेस्वार्थकत्वंनवीनेरंगीक्रियतेस्वार्थकत्वेतुस्वत्वाभ्यतासंबंधेनधनेत्यंगीरेणआश्रयतासंबंधस्यवृत्तिनियामकतयातेसंबधावच्छिन्नाभावस्यप्रसिध्वात्॥५२॥

ननु तत्तत्तन्नाम । तदधिकरणक्षणाध्वंसाधिकरणक्षणावृत्तित्वं ॥५५॥ तदव्यवहितोत्तरत्वंनाम । तदधिकरणक्षणाध्वंसाधिकरणक्षणाध्वंसानधि
 करणत्वे सति तदधिकरणक्षणाध्वंसाधिकरणक्षणावृत्तित्वं ॥५६॥ तत्पूर्वत्वंनाम । तदधिकरणक्षणाप्रागभावाधिकरणक्षणावृत्तित्वं ॥५७॥
 तदव्यवहितपूर्ववृत्तित्वंनाम । तदधिकरणक्षणाप्रागभावाधिकरणक्षणाप्रागभावानधिकरणत्वे सति तदधिकरणक्षणाप्रागभावाधिकर
 णक्षणावृत्तित्वं ॥५८॥ चैत्रस्तुल्यपचतीत्यत्र । तं तुल्यपदस्य तं तुल्यविशिष्टार्थः । द्वितीयायाः कर्तृत्वमर्थः । कर्मत्वं च क्रियाजन्यफलशालित्वं ।
 क्रियायाः धातुलभ्यत्वेन जन्यजनकभावस्य संसर्गमर्यादया लोभात् फलमात्रं द्वितीयार्थः । अनन्यलभ्यो हि शब्दार्थ इति प्राचीनाऽनवीना
 स्तु फलावधिभवापारस्य धात्वर्थत्वेन फलस्यापि अन्यलभ्यत्वात् आश्रयत्वं आधेयत्वं द्वितीयार्थ इति पि नूयताऽप्युक्तार्थः । पक्षिनामवि
 ल्क्यनुकूलो व्यापारः । आख्यातस्य आख्यातत्वेन कर्तृत्वमर्थः । कर्तृत्वं च कृतिमत्त्वं । कृतिमत्त्वं च कृतिरेव । कृतिमत्त्वाद्वावार्थे प्रययविधा
 नात् । प्रकृतिजन्यबोधप्रकारीभूतधर्मस्यैव भावत्वात् । लट्त्वेन वर्तमानत्वमर्थः । एकवचनेनैव एकत्वमर्थः । चैत्रपदस्य चैत्रत्वविशिष्टार्थः ।
 तं तुल्यस्य निरूपितत्वं संबन्धेन द्वितीयार्थ आधेयत्वे न्वयः । आधेयत्वस्याश्रयतासंबन्धेन विकृतावन्वयः । विल्क्याऽनुकूलतासंबन्धेन व्या
 पारै न्वयः । लट्त्वेन वर्तमानत्वापि आश्रयतासंबन्धेन व्यापारै न्वयः । व्यापारस्य अनुकूलतासंबन्धेन यत्ने न्वयः । यत्ने स्य एकत्वस्य च स
 मवायेन चैत्रै न्वयः । तथा च तं तुल्यनिरूपिताधेयताविशिष्टविल्क्यनुकूलवर्तमानत्वाविशिष्टव्यापारात्तु कूलयत्नवान् एकत्वविशिष्टः
 श्रेयः इति वाक्यार्थः ॥५९॥ किंचित्संज्ञाविशिष्टं किंचित् किंचिद्विधयता निरूपित उद्देश्यता वच्छेदकतासंबन्धेन शब्दबोधप्रतिविधेयताव
 द्देहकभेदस्य हेतुत्वं ॥६०॥

चैत्रेणपच्येततुल्यस्यचैत्रपदस्यचैत्रविशिष्टोर्थः॥तदुत्तररुत्तिर्द्वितीयायाःकर्तृत्वमर्थः।कृतत्वंचरुतिः।व्यापारोधावर्थः।आख्यातस्य
कर्मस्वातन्त्र्येनकर्मत्वमर्थः।लटत्वेनवर्तमानत्वमर्थः।एकवचनेनएकत्वमर्थः।तुल्यपदस्यतुल्यत्वविशिष्टोर्थः।चैत्रस्याधेयतासंबंधे
नकृतावन्येऽः।कृतेर्जन्यतासंबंधेनव्यापारिन्वयः।व्यापारस्यजन्यतासंबंधेनमृदुत्तरूपकर्मत्वन्वयः।कर्मत्वस्याश्रयतासंबंधेनतुल्येन
यः।वर्तमानत्वस्यापिभावार्थव्यापारिन्वयः।तथाचवर्तमानचैत्रनिष्कृतिजन्यवर्तमानत्वविशिष्टव्यापारजन्यमृदुताश्रयस्तुल्यइतिशा
स्त्रबोधः॥घटो॥६॥घटंजानातिचैत्रस्यघटपदस्यघटत्वविशिष्टोर्थः।तदुत्तररुत्तिर्द्वितीयाःसविषीकधातुसमभिव्यहृतत्वेनविष
यत्वेलक्षणा॥ज्ञाधातोःज्ञानमर्थः।तदुत्तररुत्तिकर्त्राख्यातस्यसविषीकधातुसमभिव्यहृतत्वेनाश्रयत्वेलक्षणा।लटत्वेनवर्तमानत्वमर्थः
एकवचनेनएकत्वमर्थः।चैत्रपदस्यचैत्रत्वविशिष्टोर्थः॥

22

0.111

14
१५

अथ प्रसूतिः। अस्तिषा। संपातिपितृगंडस्यान्मातृगंडं द्वितीयके। द्वितीयधनगंडस्यादादिपादेशुभावहं॥१॥ अथ जेष्ठानक्षत्रा। जेष्ठो देवजननीमाता द्वितीयजननीपितातृतीयजननी। तृतीया तृतीयमाता तृतीयके॥१॥ अथ मूला। मूलादौ पितृगंडस्यान्मातृगंडं द्वितीयके। तृतीयधनगंडस्यादनिपादेशुभावहं। विज्ञेयः। ज्येष्ठो तेर्धघटिका मूलादौ घटिका चैकं॥१॥ तयोर्नरनाड्येके अशुक्तमिति कथ्यते॥४॥ त्रिधैव पितृसर्पक्षेमज्जातकसंभवः। तथापि न स जेष्ठालं न क्षत्रोक्तं हिंसांति कं॥१॥ ऐंद्रमेघटिके कंतु मूलादौ घटिका तथा॥ तयोर्नरनाड्येके अशुक्तमिति कथ्यते॥४॥ सुखावलो कयिष्याप्यअभुक्तियदिसंभवेदानवमासादतीति पुपितावलो कने भुभं॥१॥ ज्येष्ठो तेर्धघटिका मूलादौ घटिका द्वयं॥ अशुक्तमूलकनाम तत्रजातेशिशुं ज्येष्ठं॥१॥ अशुक्तमूलमिसाहर्ज्येष्ठंतेघटिका द्वयं। तत्रजातेशिशुं सज्जं न ज्ञातया धनी पिता॥ अतापिता विरोषेण तमुरवंनावलो कयेद॥ अशुक्तजानपुत्र स्वयमुवर्षाण्यतः परं॥१॥ तं कुर्यात्सयतेन स्त्रियस्यापि न दोषमाक॥ द्वितीयदशमीषष्टी। त्रिभिर्मोमसमचित ४ कृष्णचतुर्दशीमूलं जातं सहरते कुलं॥४॥ अथ प्रयाणमुहूर्तप्रकरणं। दसहस्ते पुत्रपुष्ययोगे बुधानुराधा शनिरोहिणी च। सोमि श्रवणं भृगुरेवती नामोमाश्विनी नाम मृतसिधियोगः॥१॥ अथ मृतयोगः। मातुर्दिमूलं श्रवणे च चंद्रो मेमेत्तय भाद्रपदं हतिका॥ त्रिवेदि तिमर्गि पूर्वफल्गुनि स्यात्कपुत्रे मृतादियोगः॥२॥ उषातयोगः। भातुर्विशारदा शिर्षवाटो मेमेधनिश्वधरेवती च॥ बृहस्पती रोहिणि शुक्रपुष्यमंदारणा मुसातयोगः॥३॥ अथ मृतयोगः॥ सजरविमनुराधा उत्तराषाढं चंद्रो तनिषमिति प्रोमेचाश्विनी सोमपुत्रे॥ मृगशिरा पुनर्वसु वृश्चिके वेसां पयुक्तरविषु तमिति हस्तमृतयोगं वदेति॥४॥ अथ मृतयोगः। बुधतृतीया कुजपंचमी च वृश्चिके गोरक्षी शुक्रवारे॥ एकादशी सोमरात्रिर्नवम्या द्वादश्या मकी मिति दधयोगः॥५॥ विज्ञेयः। देवश्रयेण घटिका सुषुप्तं जालामुरीरघटिप्रमाणं॥ उषातमृक नवपंचनाड्यः शेषेषु नाड्येषु भुभावहति॥६॥ अथ ज्वाला मुरीयोगः। अनुराधा द्वितीया च तृतीया च त्रिष्ठतरा॥ हस्तमूले तु पंचम्यां चित्रा स्वाती त्रयोदशी॥ शुभका कृतिवाहेषु पणमातं मरणं भुवं॥७॥ अथ कालदंडयोगः। आदिसहस्ते पंचम्यां नृगषष्टी च चंद्रमा॥ सप्तमः शश्विनी मोमा अतुराधा बुधाष्टमी॥ नवम्यां पुष्ये चंद्रम्यां भृगुरेवती॥ एकादश्यां शनि प्रत्याकालदंडो विधीयते॥ विवाहे विधेना नारी प्रयाणे मरणं भुवं॥ विधा रं भेषु खर्वे कृषिवाणिज्यनिष्फलं॥ अथ यमकंठकयोगः। लके पुष्यमर्धे दुपुष्यमुजगे भृगुवें मेवाग्निना सोम्यादुत्तरं त्रिषोष्णानि त्रति ४ शुक्रानिलारोहिणी॥ सोरि विष्णुध निरक्षसाहितं वारं यमं कंठकं विवाहं वधवा प्रयाणमरणं नाशं॥ कृषिवाणिज्यं॥१॥ अथ राकुं॥ कन्यागोर्धे रिचो खेदधिकलकु सुसंवावकं दीप्यमानं गानं वा मिप्रयुग्मं दयगज वृषभं हारं कुभं दयं वा॥ उष्ट्रं मृधं कुंजं जलं चरयुगलं वधमहं श्रवं वा॥१॥ तैत्तिलं काभियुक्तं भुजगमभि मुरवं मंगलं प्रस्थितं वा॥

किंचिदसमभिव्याहृतान्यादिपदज्ञानत्वेन अन्वयिता वेद्येदकावच्छिन्नप्रतियोगिताक अन्योन्याभावविषयकशब्दबुद्धिरेन कार्यकारणभावः।
परमासातिरिक्तप्रपञ्चस्य भिव्याहृतस्वरमार्थिकसताप्रमाणिकउत्तव्यावहारिकसताअथवाअसता॥ अद्यपि किंपरमासस्य
रूपेणउत्ततदितेगण॥ नतावदाद्यः ४ तस्यामनः ४ निर्विशेषत्वेन तत्स्वरूपभूतस्य निर्विशेषतां गीकासाधकतासंभवात्॥ नद्विती
यथा द्वैतापसापसिद्धातात्॥ नद्वितीयतृतीयो॥ तत्स्वरूपस्यैव निर्वक्तुमशक्यतात्॥ सदसद्विलक्षणस्वरूपा निर्वचनीयत्वेन
व्यावहारिकसदितिचेत्॥ किमत्र सदसच्छेदो भावो भाविकाचितो विद्यमानाविद्यमानवाचिनो॥